

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Adatok Kalmár György életéhez.

A XVIII. századnak sokat emlegetett magyar nyelvtudósáról, kit prozódiai próbái és fejtegetései mellett egy universalis vagy világnyelv megalkotására vonatkozó kísérletei tesznek emlékezetessé, aránylag keveset tudunk.

Még 1925. októberében járt kezemben *Dési József* XVIII. századbeli ref. papnak 1744. júniusában Marosvásárhelyen kezdett jegyzőkönyve, melyben *Kalmár György* kézírását és *Désinek* Kalmárra vonatkozó megjegyzését fedeztem föl. Az említett jegyzőkönyv negyedréteg alakú, 434 számozott és két számozatlan levélből álló, bőrből kötött gyűjtemény, mely mindenféle apróság, kuriózum mellett főként *Dési József* olvasmányából kivonatolt részeket tartalmaz.

A jegyzőkönyv¹ *Szabó Attila* nagyenyedi ref. koll. tanár tulajdona. 1925-ben néhány napig nálam volt s akkor másoltam ki belőle az alább következő adatokat.

A jegyzőkönyvnek *Kalmár Györgyre* vonatkozó adatai a 346–348. lapon olvashatók. Itt olvashatjuk először is *Kalmár György* három latin versét a szerző kiadásában a maga sajátos helyesírásával. E verseket Kalmár emlékül írta a jegyzőkönyvbe az alatt a hét alatt, melyet Székelyvaján mint *Dési József* vendége töltött. A verseket a jegyzőkönyvbe 1765. május 25-én írta. Tehát *Dési József* vendége 1765. május 25-ike körüli héten volt. Az első vers *Kalmár György himnusa*, melyet Krisztus urunk szülőhelyén, Názáretben 1755. októberében költött. A második költeményt február 2-án (az évszám hiányzik; talán 1756-ban?) írta annak emlékére, hogy társaival együtt szerencsésen megérkezett Konstantinápolyba. A harmadik vers egy disztichon, melyet Illés próféta tiszteletére a Kármel hegyén 1755. október végén írt. Ezt követi Kalmár névirása és szimbóluma. Kalmár kézírata után *Dési József* jegyzete olvasható, melyben néhány szóval Kalmár Györgyöt jellemzi, amint őt vajai időzésekor beszélgetéseiből és nézeteiből megismerte.

Most lássuk sorrendben az adatokat:

Hymnus *Georgii Kalmár* conceptus *Nazarethi* in loco *conceptionis* et *patria* Domini Nostri Jesu Christi. 1755. M. Octob.

CHRISTE, locum, conceptus ubi es, semel *intuitus* sum,
fac, TE oculis *fidei* semper ut *intuear!*
TV uirtute DEI, quae utero TE uirginis almae
comcepit, iam animo *comcipiare* meo!
Totius atque TVAE ratio sanctissima *uitae*
exemplar *uitae* perpetuum esto meae!
Fac me mente, actu, sermone TUI memorem esse.
O pie Seruator sim Tuus! esto meus!

Hymnus Eiusdem de felici suo atque suorum
Comitum aduentu Constantinopolin: 2 Feb.

Quis mihi cum frangore sonus peruenit ad aures?
Sentis: adhuc tremulus uerberat aer eas.
Quis sonus! Echo refert: praefigsum est thema canendi,
Musa mea euigila! Nunc, age, tange lyram.

¹ Tudomásom szerint jelenleg kölesön úton lappang.

Quam bonus est et erit totius Conditor orbis!
 Quae pietatis item sunt documenta suae!
 Illa an ego solus narrare queo? Nequit illa,
 quidquid habet fines, commemorare satis.
 Amplius adfirmo: series aeterna dierum
 haud par clementem concelebrare DEVM.
 Sumo tamen, sicut ratio fert temporis huius,
 unum argumentum, iussus ab officio.
 O PATER, incolumes ad eam, quam Bosphorus urbem
 adfluit, adduxsti me sociosque uiae:
 An fuit in nobis aliquid? Nil, nil quod amorem
 tam tenerum poterat commeruisse PATRIS.
 Quin si serpentem, lapides, pro pane dedisses,
 conscia mens dictat, proemia iusta forent.
 At *Pietas*, mellis dulcedine suavior omni,
 Iustitiae lancem pondere perculerat.
 O Bonitas, TIBI eas grates, quas quimus, habemus.
 Sit TIBI, sit Soli, gloria laus et honor.
 Porro TVVM Nomen uenerando, quaesimus omnes!
 ut TVA cura TVOS protegat ulterius!
 Tum petimus: Sancto, quod coelis Filius olim
 miserat, ut ducas Flamine! Fiat ita!

Historia praecipuorum *Eliae* Prophetae gestorum
 unico disticho comprehensa a G. K. in monte
 Carmelo, A. 1755. Octobr. exeunte.

Quae fuerit merces, uirtus? quis zelus *Eliae*?
 Dic Iordan, Carmel! prode Sarepta, Chifon!
 Descripsit G. Kalmár 25 Maii 1765.
 Qui symboli loco est
 Non mihi sum natus: IOVA duce, nec mihi uiuo.
 Quidquid ago, Ipse Sibi tribuit rerum Arbitrator unus.
 Ergo pium NVMEN pergo colere Ipsius ergo.
 Absit amor tendens ordiri a mei amore!

Eddig Kalmár. Most következik *Dési József* jegyzete Kalmárról:

NB. Ez az ember Debretzeni Déák volt, kits Akadémiákra menvén, 's
 tanulását végezvén, azután bégárta Angliát, Hispániát, Itáliát, Galliát, Své-
 tziát, Moscoviát, Turciát, Indéát, Mésopotámiát, Égyptomot, Graeciát, Thrá-
 ciát, Móldáviát, Valachiát, innen bé jövéen Erdélybe, nállam múltatott égy (!)
 hétig Vajában, innen el menvén, igyekezett vissza menni Angliába Nyelvek
 tanítására, azután híret nem hallottam. *Experientia* igen szép volt, de nem
 volt phántasia nélkül etc.

Mint *Dési* szavaiból látjuk, 1765 májusában Kalmár épen egyik (bal-
 káni?) utazásáról visszatérőben pihent meg Vajában.

Csúry Bálint.

Szilágyi Ferenc szerepe Szentiváni Mihály életében.

A múlt század negyvenes éveiben az erdélyi sajtó a politikai élettel
 párhuzamosan és ahhoz igazodva az ellenzéki és a kormánypárti lapok tábo-
 rára oszlott. Az előbbi irányzatnak nevezetes szócsove volt az *Erdélyi Híradó*,
 amelyet 1831-től kezdve Méhes Sámuel fejlesztett tervszerű munkával — az
 akkori viszonyokhoz képest — magas színvonalra. Ennek volt egy mellék-
 lapja, a *Nemzeti Társalkodó*, amelyben szépirodalmi s egyes tudományokat
 népszerűsíteni akaró dolgozatok is megjelentek. Az *Erdélyi Híradó* kiadásá-
 ban, de attól függetlenül Brassai Sámuel szerkesztésében jelent meg a Ko-

lozsvári Uri Kaszinó kezdeményezésére a *Vasárnapi Ujság*. A kormánypárti szellemet Szilágyi Ferenc kolozsvári ev. ref. kollégiumi tanár *Mult és Jelen*-e s melléklapja, a *Hon és Külföld*, képviselték. Midőn Szentiváni Mihály az 1839-i *Reményben* megjelent művei nagy sikerének hatása alatt elhatározta, hogy irodalmi tevékenység kifejtése mellett közügyekkel is foglalkozni fog s dolgozni akart Erdély sajtó orgánumaiban, akkor, mint már kedvelt és ismert író, szívesen fogadták. Liberális szelleménél, felvilágosodott gondolkodásánál és addigi ellenzéki működésénél fogva természetesen Méhes Sámuel lapvállalatához csatlakozott. A *Nemzeti Társalkodó*ban jelentek meg dolgozatai 1839 júliusától 1841 végéig. Ez idő alatt érdeklődése túlnyomó részben a szépirodalom és a jogtudomány között oszlott meg. Novellákon, útleírásokon s jogi értekezéseken kívül csak egyetlen egy politikai kérdéssel, az unióval foglalkozott. (*Nemzeti Társalkodó* 1841. II. félév 6—10 szám.) A *Nemzeti Társalkodó*, mint önálló lap 1841 december 31-én megszűnt és ettől kezdve az *Erdélyi Híradó*nak a keretén belül jelent meg. Az *Erdélyi Híradó* szerkesztését 1842 elején egy baráti alapon álló triumvirátus vette át, amelynek tagjai: br. Kemény Zsigmond, Szentiváni Mihály és Kovács Lajos.¹ (Névtől továbbra is Méhes Sámuel volt a szerkesztő.) A baráti szövetséghez Erdély legtekintélyesebb írói csatlakoztak, nevezetesen: Brassai Sámuel, Kriza János, Krizbay Miklós, gr. Teleki Domokos, Ocsvai Ferenc és Vida Károly. Erdélynek e néhány kiváló férfja az ellenzéki párt hangadó elemei közé tartozott s most már nemcsak az 1841 október 15-én megnyílt országgyűlésen és a megyegyűléseken, hanem az *Erdélyi Híradó* hasábjain is kifejtették nézetüket. Főlvetették és megtárgyalták a forrongó korszak összes problémáit, elszántan harcoltak meggyőződésükért s gyakran szembe kerültek a kormánypárttal, amelynek sajtóorgánumát — mint már említettem — Szilágyi Ferenc szerkesztette, aki tipikus egyénisége volt a szabadságharc előtti időknek. Eredetileg az *Erdélyi Híradó* munkatársa volt, később azonban a mindenáron érvényesülni akarása a kormánypárt felé sodorta. 1841-ben megalapította a *Mult és Jelen*t, de az első évben határozott politikai irányt még nem követett. Csak a második évben kezdett színt vallani a kormánypárt mellett, mellyel való rokonszenvét az *Erdélyi Híradó*val folytatott polemikákban s az uralkodó háznak és kormánynak állandó tömjénezésében juttatta kifejezésre.² Az 1842. évben napirenden voltak a vitatkozások az említett két lapvállalat között. Szilágyi különösen nagy szeretettel támatta az élen haladó baráti triumvirátust, emiatt néki azután rengeteg kellemetlensége támadt. Br. Kemény Zsigmond párbajjal fenyegette, egy alkalommal pedig Szentiváni Mihály és Kovács Lajos behatoltak a lakásába, személyes bántalmazásokkal fenyegették, majd gunyos pasquilt terjesztettek róla a városban.³ De ő sem hagyta magát; ahol tudott, ártott ellenfeleinek, igen sokszor jellemtelen eszközökkel. Hátramaradt iratai között olvasható igen sok titkos feljelentésének másolata.⁴ Irigykedett mindenkire, aki nálánál tehetségesebbnek bizonyult. Ezért haragudott Szentivánira is, akinek eszméi ellen sokat hadakozott. Szentivánit talán mindenkinél jobban gyűlölte. Minden alkalmat megragadott, hogy a fiatal költőt bosszanthassa. Midőn a Szentiváni által szerkesztett *Remény* c. zsebkönyv 1840. évfolyama megjelent, akkor a *Hon és Külföld*ben (9. szám) helyet adott olyan bírálatnak, amelyről Malom Lujza, a tehetséges erdélyi költőnő, Döbrentei Gáborhoz intézett levelében így ír:⁵ „...következik egy rengeteg bírálat Szilágyi újságjában (köztünk maradjon Anyám roccó ujságnak nevezi, mert nyelvben haladni nem akar) leverő... bizonyos Szigethi Gyula Mózesről — mint mondják vak ügyvéd,

¹ Papp Ferenc: *Br. Kemény Zsigmond*. I. k. 191. l.

² Ferenczy József: *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. 410. l.

³ U. o. 411. l.

⁴ Ürmössy Lajos: *Erdély irányadó lapja*. 297. l.

⁵ Rexa Dezső: *Malom Lujza levelei Döbrentei Gáborhoz*. Irodalomtörténeti Közlemények 1907. évf. 217. l.

ki lányával irat diktálásra — az egész Remény következetlenül és zavarosan van meg bírálva, egyik eszme mindig a másikat pofozva a dicséret s gyaláztat chaosba zavarva. Én nevettem az egészet.“ A továbbiak folyamán elmondja, hogy Kemény Zsigmond és Kovács István hozták fel a lapot hozzá.

Szilágyi Ferenc nemcsak a nagy nyilvánosság előtt, lapjai hasábjain, hanem kulisszák mögött is éles harcot indított Szentiváni ellen. A kir. kormányzék előtt több ízben bevádolta Szentivánt s mindenképpen arra törekedett, hogy a költőnek kellemetlenségeket okozzon. 1842 január 4-én a kir. kormányzékhez intézett beadványában elégtételt kért azokért „az alávaló jogtalanságokért“, amelyek — szerinte — Szentiváni által ellene intéztettek. Február 7-én egy Scheller nevű referens határozatában kifejtette, hogy a kir. kormányzék Szilágyinak igen szívesen nyújtana elégtételt, ha nyilvánosság előtt lejátszódott botrányról lenne szó, de, minthogy az egész ügy Szentiváni és Szilágyi magánügye, ezért ebbe, mint szigorúan személyes természetű magánügybe, nem avatkozhatik bele.⁶ Az ügyet tárgyalták február 17-én is és ekkor is megállapították, hogy magánjellegű nagy foku gyűlölködésről van szó, amely a hatóságok beleavatkozását nem teszi szükségessé.⁷ Szilágyit ezen határozat nem elégitette ki, ezért újból elégtételt kért és beadványához csatolta Szentivánnak hozzáküldött és szerinte sértő tartalmu leveleit, de a március 10-én kelt votum ismét elutasította kérését azzal az indoklással, hogy csakis Szilágyi előadásai ellen irányulnak s ezért elégtételt nyújtani „via politica“ nem lehet.⁸ A kir. kormányzék ezen ügyet utoljára 1842 március 30-án tárgyalta s előbbi határozatát megerősítette.⁹

Szentiváni Mihály igen fiatalon, 29 éves korában, 1842 december 10-én örökre lehunyta szemeit. Halála után két hú barátja, Kemény Zsigmond báró és Kriza János, mozgalmat indítottak síremlékének felállítására. Evégből ki akarták adni Szentiváni összes, részben már megjelent, részben pedig még ki nem adott munkáit. Azonban ez a terv csak részben sikerült, mert csupán az I. kötetet tudták kiadni 1843-ban, mely a fiatalon elhalt költő öt novelláját tartalmazza. A II. kötetben beszélei, versei s vegyes dolgozatai jelentek volna meg, továbbá Kemény Zsigmond tollából a költő életrajza. A III. kötet Szentiváni „Erdélyi Utazásai“-t tartalmazta volna.¹⁰ Mivel az I. kötet kiadásából származott jövedelem a síremlék felállításának költségeit teljes egészében nem fedezte, ezért a hiányzó összeget Szentiváni családja bocsátotta rendelkezésre. A költő síremlékének felállítása körül is heves polémia fejlődött ki a *Mult és Jelen* és Méhes Sámuel lapja között.¹¹ Ugyanis az *Erdélyi Híradó* tudósítója a „Kolozsvári Napló“ című rovatban 1845 október 14-én (82. szám) a kolozsvári temetővel kapcsolatban megírta, hogy Szentiváni síremlékét most állítják fel és az elismerés meleg szavaival illette korán elhunyt pályatársát. Ez a rövid és minden célzatosság nélkül megírt hír a *Mult és Jelen*nek elég volt arra, hogy izléstelen támadást intezzen az elhunyt Szentiváni és az *Erdélyi Híradó* ellen, melynek a költő egykor kiváló és értékes munkatársa volt. 1845 október 17-én (83. szám) a „Kolozsvári Újságok“ című rovatban annak írója lekicsinylőleg, szinte sértőleg nyilatkozott Szentiváni irodalmi és publicisztikai működéséről és kétségbe vonta ezeknek jelentőségét, majd burkoltan kijelentette, hogy másoknak inkább járna síremlék, mint Szentivánnak. Szerinte az *Erdélyi Híradó* szerkesztősege azért támogatja ezt az ügyet, mert saját magát akarja „oszlop-halhatatlanság“-ba felemelni. E támadásra, mely a tapintatnak minden elemét nélkülözte, Kriza János válaszolt az *Erdélyi Híradó* 1845 október 24-ik (85.)

⁶ Országos levéltár. Erdélyi udvari kancellária. 624—1842. szám.

⁷ U. o.

⁸ U. o. 1403—1842. sz.

⁹ U. o. 4031—1842. sz.

¹⁰ Az I. kötet boritékján olvasható előfizetési felhívás szerint.

¹¹ Ekkor már Kemény Zsigmond és Kovács Lajos nem tartozott a szerkesztőség kötelékébe, mindketten kiléptek 1843 június 6-án. Papp Ferenc: *Báró Kemény Zsigmond*. I. kötet 205. lap.

számában „Helyreigazítás“ címen. Itt tájékoztatta az olvasó közönséget a síremlék felállítási költségének eredetéről, visszautasította Szilágyi támadását, majd sorait ezekkel a frappáns mondatokkal fejezte be: „Mit mondjak a Mult és Jelen újságírójának gyöngédtelen föllépésére egy szegény halott ellen, aki magát már védeni nem tudja? Az ily vitéséget irigyelni nem lehet. Néhai Szentiváni Mihály barátom akármely szellemben működött legyen: annyi igaz, hogy egy védetlen s merőben lefegyverzett ellenfélt bántani szépek sohasem tartotta volna.“ Kriza ezen logikus s a való igazságot feltáró és az ellenpárt tapintatlan eljárására rámutató soraira még a *Mult és Jelen* sem tudott válaszolni.

Mind ezekből tehát megállapíthatjuk Szilágyi Ferenc határozott rosszindulatát Szentiváni ellen, mely a költőnek nemcsak életében, de még halála után is ártani akart.

Dr. Hofbauer László.

A kuruckori „Pro Libertate“ kuruc és labanc magyarázata.

Családi örökség révén egy 8-r. alakú (11×17 cm.) félpergamen-kötésű *Notabiliora* van a tulajdonomban. E kis XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején¹ összeírt jegyzetkönyv százegynehány levele közül mindössze 64 az egyfolytában beírt, a többi levelen csak imitt-amott található beírt rész (a 116—126 lev.-en tartalomjegyzék van). A *Notabiliora* beírt része nagyon változatos tartalmú; sok gazdasági vonatkozású jegyzete mellett könyvészeti, könyvtári, történeti stb. jegyzetei leírója széleskörű műveltségéről, világlátottságáról, a theologiai és világi tudományok iránti érdeklődéséről tanuskodnak. A magyar, latin, német, francia, sőt román nyelven írt bejegyzések leíróját a 13 a lev.-en levő utalás,² valamint az írásjelleg egybevetése alapján a Kelemen Lajos útmutatása nyomán határoztam meg. Ezek szerint a kézirat leírója berkeszi Katona Zsigmond³ (1767—1833) volt, aki a közéleti pályán előbb Belső Szolnok vármegye különböző tisztségeit viselte, majd főkörmányszéki tanácsos volt.⁴

Az ő jegyzetkönyvéből közlöm az alábbi bejegyzést, mely amellet, hogy a régiek egyik kedvelt szokásának, a kétértelmű szövegmagyarázatnak, elég sikerült példája, kortörténeti értékű is. Hogy a kuruckori „Pro Libertate“ magyarázata valóban a kuruckorban keletkezett-e, magam nem tudom el-

Pro Libertate.

Ezt a pénzt így magyarázták a kurutzok:

Deákul:

Princeps Rakoczi, Ope Legionum, Illustrissimi Bertseni Et Reliquor(um), Totam Austriam Turbabít.

¹ Az 1780-as évek előtti és 1807 utáni bejegyzés nincs a jegyzetkönyvben.

² Itt az 1780-ban meghalt Katona Mária, férj. Kabos Lászlóné (V. ö. Kőváry: Erd. nev. csal. Kvár, 1854: 144.) epitaphiuma található.

³ Ezt bizonyítja továbbmenve az is, hogy a leíró Groff Generalis Bethlen Pált kedves Ipomnak mondja (62 a lev.); Katonának pedig valóban Bethlen Pál gr. leánya, Julia, volt a felesége (V. ö. Lukinich: A bethleni Bethlen cs. tört. 555.).

⁴ Fiatalságában külföldi akadémiákon járt (V. ö. Kőváry: i. m. 144.), aminek nyoma van a jegyzetkönyvben is.

Magyarul:

Princz Rakoczi Országink(na)k Légy Igazgatoja, Bertsenivel Edgyütt Ront(s)d-el. Tapodd-meg Austrianak Tanácskozásit Ellenünk.

A labantzok így magyarázták:

Deákul:

Peribitis Rebelles, Omnes, Laquo, Igne, Bello, Exilio, Reliqui, Tandem Austriacor(um) Tributarii Eritis.

Magyarul:

Pártos, Rebellis Országnak Lakosi, Igaz Birátoktól El-partoltatok, Roszszul Tanátskoztatok, Austria Titeket El-fog Törölni.

Az első magyarázat nem teljes, mert amint láthatjuk, a *libertate* szó utolsó *e*-jének megfelelő szó nincs. Az utolsó magyarázatban is helyesebb volna a legutolsó szót *eltöröl* alakban venni. Szükségtelen megjegyezni, hogy a magyar szöveg nem fordítása a latinnak és viszont.

Szabó T. Attila.